

Sosyal, Beşerî ve İdari Bilimler Dergisi

2019, 2(11): 826-843.

DOI:10.26677/TR1010.2019.275

ISSN: 2667-422X Dergi web sayfası:

<https://www.sobibder.org>

ARAŞTIRMA MAKALESİ

XIX. Asrın İlk Yarısında Mentеше Yöresi'nde Gayrimüslim Nüfus Hakkında Bir Değerlendirme*

Büşra BARAN, Doktora Öğrencisi, Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa, e-posta: busraabaran@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5728-7677>

Arş. Gör. Dr. Ercan GÖRDEĞİR, Batman Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Batman, e-posta: ercan.gordegir@batman.edu.tr

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9661-196X>

Öz

Sosyal bilimlerde güncelliği konusunda önemini yitirmeyen konulardan biri nüfustur. Bir coğrafi bölgenin nüfus yoğunluğu, ekonomik aktifliği, göç hareketleri ve tüm özel koşullarıyla bağlı olduğu devlet için güç unsuru olmaktadır. Osmanlı Devleti'nde nüfus sayımı niteliğinde olan, klasik dönem nüfus sayımları ve ardından modern anlamda yapılan ilk nüfus sayımı II. Mahmut döneminde gerçekleşmiştir. Devletin himayesinde bulunan cemaatlerin idari kolaylığı ve devletin sosyo-ekonomik durumlarının tespiti için yapılmıştır. Bilhassa asker sayısı ve vergi oranı için yapıldığı bilinmektedir. XIX. yüzyılın ilk yarısında Mentеше Sancağında bulunan gayrimüslimler hakkında yapılan bu çalışmada, Mentеше'nin gayrimüslim unsuruna yönelik nüfus özelliklerinin ortaya konması amaçlanmıştır.

* Bu çalışma Nuri ADIYEKE danışmanlığından yürütülen "XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Mentеше'de ve Gayr-i Müslim Nüfus" adlı yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

Anahtar Kelimeler: XIX. Yüzyıl, Nüfus, Muğla, Mentеше Sancağı, Gayrimüslim, Cizye.

Makale Gönderme Tarihi: 26.08.2019

Makale Kabul Tarihi: 02.11.2019

Önerilen Atf:

Baran, B. ve Gördeğir, E. (2019). XIX. Asrın İlk Yarısında Mentеше Yöresinde Gayrimüslim Nüfus Hakkında Bir Değerlendirme, *Sosyal, Beşerî ve İdari Bilimler Dergisi*, 2(11): 826-843.

© 2019 Sosyal, Beşerî ve İdari Bilimler Dergisi.

RESEARCH PAPER

An Evaluation About Non-Muslim Population by Menteş District in The First Half of 19th Century

Büşra BARAN, PhD. Student, Harran University, Social Sciences Institute, Şanlıurfa, e-mail: busraabaran@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5728-7677>

Dr. Ercan GÖRDEGİR, Batman University, Faculty of Arts and Sciences, Batman, e-mail: ercan.gordegir@batman.edu.tr

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9661-196X>

Abstract

Population is one of the subjects that do not lose its importance in topicality in social sciences. The population density, economic activity and migration movements of a geographical area are power elements for the state that it is bound up. The first classical period census followed by the modern census, which are both representing the population census in Ottoman Empire, took place in 2nd Mahmut Era. The census is done in order to determine the socioeconomic state of the empire and to provide managerial easiness of communities, which were under the protection of the state. It is widely known that census is done particularly for the number of soldiers and for the tax ratio. Hereby it is aimed to demonstrate the demographic characteristics of non-Muslim elements of Menteş by studying the non-Muslims that were located in Menteş District in the first half of 19th century.

Keywords: 19th Century, Population, Menteş District, Non-Muslim, Duty.

Received: 26.08.2019

Accepted: 02.11.2019

Suggested Citation:

Baran, B. and Gördegir, E. (2019). An Evaluation About Non-Muslim Population by Menteş District in The First Half of 19th Century, *Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences*, 2(11): 826-843.

© 2019 Sosyal, Beşerî ve İdari Bilimler Dergisi.

GİRİŞ

Arapça'da "Nefs" kelimesinin çoğulu anlamına gelen Nüfus (Develioğlu, 1997: 876) genel bir ifadeyle yeryüzünde sınırları belirli bir alanda ve zamanda bulunan insan sayısının toplamı olarak tanımlanmaktadır (Kodal, 2009: 234).

Siyasi bir otorite yönettiği ülkenin idari, iktisadi ve askeri özelliklerinin mevcut durumunu görebilmek, halkın nüfus miktarını ve özelliklerinin belirlenmesi ihtiyacıyla nüfus sayım çalışmaları yürütülebilir. Bu bağlamda Osmanlı idarecileri Klasik dönemde (1300, 1600) tebaasının mevcut durumunu görmek ve Osmanlı Devleti'nin mali ve askeri ihtiyacının tespit ve karşılanması amacı ile nüfus sayım çalışması yapmışlardır (Güneş, 2014: 222).

Osmanlı Devleti'nde nüfus sayımı olarak teşkil edilen çalışmanın önemi ve ciddiyeti şu şekilde gösterilebilir. Kemankeş Kara Mustafa Paşa sadrazamlığı döneminde (1638-1643), Sultan İbrahim'e sunulan layihada;

"Tahrir: Memleket yazımı demektir. Gayet lazımdır. Otuz yılda bir kere tahrir-i memleketi kanundur. Amma gayet Müslüman ve dindar adamlar tayin olunup cümle mahrusa bir uğruna tahrir lazımdır" ifadesinde görüldüğü gibi ve ayrıca Defterdar Sarı Mehmet Paşa'nın; *"Reayanın defteri dahi Divanı Âli defterhanesine mazbut olup otuz senede bir tahrir olunup mürde ve marizleri ifraz ve hariç ezdefter olanları müceddeden deftere kaydettirmek lazımdır"* şeklindeki ifadeler Osmanlı Devleti'nde sayımın ciddiyeti hakkında bilgi vermektedir (Karal, 1943: 6). Osmanlı Devleti'nde yapılan nüfus sayımlarının temel amacı ordunun asker ihtiyacını karşılamak ve vergi toplamak olduğundan bu sayımlar günümüz nüfus sayım tekniklerinden uzak kalmıştır (Barkan, 1941: 182-183).

İlk nüfus çalışmaları olarak görünen Klasik dönem tahrir defterleri 17. yüzyılda değişime uğramıştır. Mukataa, avarız, cizye, tımar ve evkaf defterleri yerine; nüfus ve ekonomi temel alınarak daha ayrıntılı bilgiler sunan avarız hane defterleri, cizye muhasebe defterleri, evkaf tahriri ve evkaf yoklama, nüfus yoklama defterleri, vilayet muhasebe defterleri ve mevacic defterleri tutulmaya başlanmıştır (Çimen, 2012: 193).

Osmanlı Devleti bünyesinde demografik bilgileri ihtiva eden kayıtların arşivlenmesi gerek yerel tarih araştırmaları gerekse devletin ekonomik, kültürel ve askeri yapısı hakkında önemli bilgiler sunmaktadır. Ne var ki XVII. ve XVIII. yüzyıllarda modern anlamda nüfus sayımlarının olmaması Osmanlı nüfusu ile ilgili yapılacak çalışmaları olumsuz yönde etkilemişse de II. Mahmut ile birlikte Osmanlı Devleti'nde yapılan modern nüfus çalışmaları bu boşluğu doldurmuştur. Nüfus sayım çalışmalarının olmayışı, Osmanlı Devleti'nde bu dönemin karanlık olarak adlandırılmasına neden olmaktadır. Ancak XIX. yüzyılda yapılan nüfus çalışmaları erken dönem çalışmalarının aksine, dönem hakkında ayrıntılı bilgiler sunmaktadır (Elibol, 2007: 157; Koçak ve Taşkıran, Mart 2014: 421; Koçak ve Taşkıran, 2014: 718).

MENTEŞE YÖRESİNE AİT NÜFUS VE TEMETTUAT DEFTERLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Nüfus Defterinin Değerlendirilmesi

Çalışmaya konu teşkil eden defterin tanıtımını yapmadan evvel bu defterin tutulma amacını belirtmek gerekir. Defterin kayıt amacı, defter girişinde belirtildiği gibi bu tarihte Menteşe livasında ikamet etmekte olan ehl-i zimmet re'âyânın tek tek ve erkek çocuklarıyla beraber istihkaklarına göre yükümlü oldukları cizye oranını kayıt ve kontrol amaçlı yapılmış bir sayım olduğu söylenebilir. Netice itibarıyla incelemesini yaptığımız bu defterin amaç ve kayıt usulleri açısından modern anlamda ayrıntılı nüfus defterleri çerçevesinde değil, klasik tahrir ve kayıt ve

dolayısıyla alınacak cizye miktarını kayıt ve tespit defteri bağlamında değerlendirilmesi gerektiğini söyleyebiliriz.

Çalışma konumuza esas olan defter Hicri 1247 tarihli defter olup Başbakanlık Osmanlı Arşivinde NFS.d. no:3122 numarasıyla kayıtlı Mentеше Livası re'âyâ defteridir. Miladi 1831/1832 Mentеше Livası'na ait bu defterde hiç Müslüman nüfus kaydedilmemiştir. Bundan dolayı aynı tarihte Müslüman nüfusu kapsayan bir nüfus sayımı yapılmış olsa dahi ayrı defterlere kaydedilmiş olduğu söylenebilir.

Araştırma konumuzu teşkil eden defter 21.5x57.5 ebadında olup, 8 varaktan oluşmakta ve her bir varak kendi içerisinde iki sayfaya ayrılmak üzere 17 sayfadan oluşmaktadır. Defter ciltli ve ebrusuz olup 13 ve 17 numaralı sayfaları boş bırakılmıştır. Herhangi bir mükerrer sayfası yoktur. Defter varak usulü ile hazırlanmış olduğu bilgi formunda yazmaktadır. Ancak her varak kendi içerisinde sayfa bazında numaralandırılmıştır.

Defterin ilk varağında "*Liva-yı Mentеше'nin hâvi olduğu mahalde mütemekkin ehl-i zimmet re'âyâ ferde ferd ve veled-i zükûruyla*" kaydedildiği yazmakta ve ilk olarak "*Kasaba-i Bodrum'da kâin re'âyâ-yı ehl-i zimmet*" başlığı altında Rum Cemaatinin sayımı yapılmıştır.

Defterde kişiler kaydedilirken kişilerin hangi milletten ve hangi kazadan olduğunu gösteren yazılar, mahalle isimleri, kaza isimleri kırmızı mürekkep ile yazılmıştır. Kişilerin yaş ve isimlerini gösteren ayrıntılı bölümler ise siyah mürekkeple yazılmıştır. Ancak yaşları gösteren rakamlar kırmızı mürekkeple kaydedilmiştir. Defterin tümünde her bir hane tek bir bölüme yani hane reisinin yazıldığı kısımda toplanmıştır. Mesela "*Yanni veled-i Yorgi ve oğlu Anastaş veled-i Yorgi*" diye yazılmakla beraber her birinin yaşı isminin hemen altına yine kırmızı mürekkeple belirtilmiştir. Yaş ibaresi ise Arapça "*sinn*" şeklinde belirtilmiştir. İstisnai olarak birçok yerde "*sinn*" diye yazılmadan da yaşlar rakamlarla kaydedilmiştir.

Başbakanlık Osmanlı Arşivinde bulunan nüfus ile ilgili kayıtlara baktığımızda elimizdeki defterden farklı olarak şahısların "*kır sakallı, ak sakallı, sarı bıyıklı, ter bıyıklı, orta boylu, uzun boylu, kısa boylu*" gibi dış görünüşlerini gösteren sıfatlar kullanılarak kayıtlıdır. Ancak incelemesini yaptığımız bu defterde bu gibi ayrıntılı tasvirler rastlamamaktayız.

Defterde genel olarak kişilerin isimleri verilirken lakap ve sıfatları, aile adları veya icra etmiş ve etmekte oldukları meslek adlarıyla belirtilmişlerdir. Buna örnek olarak "*Turnaoğlu Kostantin, Zahralı oğlu Yanni, Bakkal Kostanti, Burgucu Pavlı*" gibi ibareler verilebilir. Burada kişiler kaydedilirken hane reisi yazıldıktan sonra devam edilerek oğulları ve torunları yani hanenin tümünde kaç erkek yaşıyorsa bunların tümü bir arada yazılmış olup hanedeki her erkek ayrı olarak yazılmamıştır.

Ayrıca cizye vergisi verenlerin durumunu (mükellef olunan cizye miktarı) belirten ibarelerin yanı sıra veremeyenlerin ne sebeple vermedikleri de özel durumları belirten kısma yazılmıştır. Mesela "*a'mâ olduğundan kâğıdı yoktur, papaz olduğundan nâ-kâğıd, cizyeye müstehâk olmağla i'lan-ı istihkâki vardır*" gibi kayıtlarla belirtilmiştir.

Söz konusu özel durumlar kişinin isminin hemen üstünde yukarıya doğru eğik yazıyla belirtilmek suretiyle kırmızı mürekkeple kaydedilmiştir. Yine birçok nüfus defterinde sonraki kişinin bir önceki kişinin özel durumu ile aynı durumu taşıdığını belirten "*bu dahi*" ibaresi yerine defterimizde "*kezâ*" ibaresi kullanılmıştır.

Sayım işlemi kayda geçirilirken cizye mükellefiyetleri "*ednâ, evsât ve a'lâ*" olarak yazılmıştır. Bunlar defterin fihristinde de yazıldığı gibi ednâya "d", "د" evsâta "tâ" "ط" ve a'lâyâ "a" "ع" heceleriyle kısaltılarak verilmiştir. Aynı şekilde cizye mükellefiyetleri evsâtan ednâyâ, aâ'dan evsâta düşürülmüş veya çıkarılmışsa kişilerin isminin üstüne kırmızı mürekkeple a'lâ fi-evsât,

evsât fi-a'lâ, ednâ fi-evsât şeklinde belirtilmiş, bu ibarelerin ne anlama geldiği de yine defterin fihristinde belirtilmiştir.

Defterin son varlığında ise bu vergiler kaza, kasaba, karye baz alınarak cemaatlerine göre ayrı ayrı olmak üzere yekûn olarak liste halinde verilmiştir. Ancak belirtmek gerekiyor ki defterde yer alan nüfusun toplamlarında birçok yerde yanlışlıklar yapılmıştır. Bu konuya çalışmamızın ilerleyen bölümlerinde değinilecektir.

Öte yandan defterde kişilerin nereli olduğunu veya nereden Menteşe'ye geldiğini veya nereye gittiği belli olmayanları gösteren ibareler de sıkça kullanılmıştır. Mesela bunlara “*yabancı olup buraya mütemekkin, Bodrum’dan menkûl, Milas’tan, kayıptır*” gibi daha birçok örnek verilebilir. Ayrıca defterde kişiler baba adlarıyla beraber yazılmışlardır. Bunlar yazılırken de “*oğlu*” anlamına gelen “*veled-i*” kelimeleri kullanılmıştır. Bu duruma örnek olarak “*Yorgi veled-i Anastaş, Vasil veled-i Mihal*” ibareleri gösterilebilir.

İsimler konusunda defterimizin bir diğer özelliği ise “*Agusto oğlu Masko, Kiryako, Hrido*” gibi bir usulle isimlerin kısaltılarak ve bozuk şekilde yazılmasıdır. Bu tür isimleri defterimizin aslına sadık kalarak aynen olduğu gibi yazdık. Ancak özellikle meslek isimlerini transkript kurallarına bağlı kalarak ve daha iyi anlaşılması için bugünkü yazım şekliyle mesela “*divarcı*” ismini duvarcı şeklinde yazmayı tercih ettik.

Defterde kişiler yazılırken önce hane reisi, sonra varsa oğulları büyükten küçüğe doğru sıralanarak kaydedilmiştir. Yani defter yaş sırasını baz almıştır. Kişiler yazılırken hanenin reisi ölmüşse dahi isminin önünde “*halik*” sıfatı kullanılmıştır. “*Halik Nikola ve oğulları Yorgi (8) ve Yanni (6)*” gibi ibareler bu duruma örnektir.

Çalışmamıza konu olan bölge ile ilgili Müslim ve gayrimüslim konusunda ayrıntılı ve değerli bilgileri ihtiva eden Mübahat S. Kütükoğlu'na ait “*Menteşe Sancağı 1830 (Nüfus ve Toplum Yapısı)*” adlı çalışmaya bakılmasına fayda vardır (Kütükoğlu M.S, 2010: 1-286).

Temettuat Defterlerinin Değerlendirilmesi

XIX. yüzyılın Menteşe Sancağı'na ait gayrimüslimlerin kayıtlı olduğu altı tane temettuat defteri tespit edilmiştir. Bunların ilki, H. 1261 yılına ait Menteşe Sancağı, Bodrum kazası Rum mahallesinin emlak ve arazisine ait temettuat defteridir. Bu defter Başbakanlık Osmanlı Arşivinde ML.VRD.TMT.d. no:01634 numarasıyla kayıtlıdır.

Bu defter 18x51 ebadında olup 24 sayfadan oluşmaktadır. Ancak sayfa sayıları verilmeyen bu defterin elimize ulaşan sayfa sayısı 21'dir. Defter ciltsiz ve ebrusuzdur ayrıca içinde tekrar eden sayfasi yoktur ve siyah mürekkeple yazılmıştır bu bilgiler. Hane ve sıra numaraları periyodik doğrultuda (ard arda) yazılmamış. Bazı hane ya da sıra numaraları atlatılarak kaydedilmiştir (BOA, 01634: 1-21).

Defterde kişiler kaydedilirken fiziksel özellikleri yazılmamış, isimleri veyahut lakapları ile yazılmışlardır. Varsa meslekleri kaydedilmiş ve ödemekle yükümlü cizye miktarları yazılmıştır. Kişilerin arazi ve emlakları kaydedilirken yıllık hasılatları hesaplanmış. Ayrıca “*alildir, sakat, topal*”dır vb. gibi ibareler kullanılarak şahısların engel durumları belirtilmiştir (BOA, 01634: 20).

İkinci temettuat defterimiz; Menteşe sancağına bağlı Datya'daki Rum Cemaatinin temettuat defteridir. Başbakanlık Osmanlı Arşivinde ML.VRD.TMT.d. no:01778 numarayla kayıtlı olan bu defter 27x60 ebadında ve toplam 20 sayfadır. Bu sayfalardan ikisi kayıptır. Defterde Datya'nın

emlak ve hayvanatlarının adedi ve vergi durumu hesaplanmasında siyah mürekkep kullanılmıştır. Bunun dışında açıklama yapılmamıştır.

Deftere hane numarası üzerinden kişiler isim ve lakaplarıyla kaydedilmiş ayrıca kişilerin eşkâlleri de belirtilmiştir. Bu belgenin benzerlerinde bulunan, kişinin devlete ödediği vergi miktarını belirten “*Âla, evsat ve edna*” gibi terimlerin belgede kaydedilmemesi defterin cizye yönünden eksik olduğunu göstermektedir. Defterin son kısmında defterin yazımında görevli Müslim-gayrimüslim memurların mühürleri bulunmaktadır (BOA, 01634: 1-20).

Çalışmada istifade edilen üçüncü defter ise Başbakanlık Osmanlı Arşivinde ML.VRD.TMT.d. no:02265 numarayla kayıtlı olan ve 50x18 ebatlı temettuat defteridir. Toplamda 4 sayfadan oluşan bu defter ciltsiz ve ebrusuz olup siyah kalemle yazılarak hane ve sıra numaraları titizlikle kaydedilmiştir.

Menteşe sancağına bağlı bu defter Mentеше Sancağı'nın Mandalyat Kazası Rum taifesinin emlak ve temettuat defteridir. Deftere kayıtlı kişilerin; isimleri meslekleriyle kaydedilmiştir. Eşkâller yazılmamış mükerrer sayfasi olmamakta ve kayıp sayısı da olmamaktadır. Kişilerin arazi ve emlaklarından ödedikleri vergi miktarının yıllık hasılatlarının yazılı olduğu defterdir (BOA, 02265: 1-4).

Çalışmamızda dördüncü sırada istifade ettiğimiz bir diğer kaynağımız ise Başbakanlık Osmanlı Arşivinde ML.VRD.TMT.d. no:17559 numarayla kayıtlıdır. 17x48 ebadında olan ve Ermeni Taifesine ait olan temettuat defteri Hicri 1261 yılında yazılmıştır. Sayfa düzeniyle yazılmış temettuat defteri, toplamda 8 sayfadan oluşmaktadır. 6-8. sayfalarının boş olduğu ve eldeki bilgilere göre de toplam 8 sayfanın 5 sayfası araştırmamıza dâhil edilmiştir. Siyah mürekkeple yazılan bu defterde kişiler, hane ve sıra numarasına göre kaydedilmiş, kişilerin lakapları meslekleri yazılmıştır. Emlak ve arazi gelirlerinin tespiti amacıyla yazılmış temettuat defteri içeriğinde özel ibarelere yer vermiştir örneğin; göçler ve amelmande olan durumlar belirtilmiştir (BOA, 17559: 1-8).

Muğla'nın emlak arazi ve hayvanat kayıtlarını içeren ve Başbakanlık Osmanlı Arşivinde ML.VRD.TMT.d. no:02382 numarayla kayıtlı olan temettuat defterinden ise çalışmamızda beşinci sırada istifade ettik. Defter ciltsiz ancak ebrulu olup ilk sayfasında kâtip tarafından sayfayı kaplar boyutunda “*mim*” ibaresi yer almaktadır. 27x78 ebadında olan emlak ve arazi defterimiz sayfa düzeniyle yazılmıştır. Toplamda 12 sayfadır ancak bir sayfa kayıptır. Defterde şahıs isimlerinden önce hane numarası kaydedilmişse de hane numaralarında eksiklikler tespit edilmiştir. Kaydedilen kişilerin hayvanat ve emlak varlıkları vergilendirilmiş; ancak herhangi bir vergi sınıflandırması yapmadan, miktarlarını belirtip kaydı tamamlamıştır. Kişi isimlerini kaydederken lakap ve mesleklerini de yazmışlardır ve hatta fiziksel bir portre çıkartmak suretiyle eşkâlleri belirtilmiştir. Sayfanın sonunda kaydın tamamlandığına dair bir açıklama yapılmış ve bu kayıta görevli kişiler; Müslüman ve gayrimüslim memurlar, kâtipi emval, kadı, sandık memuru üyesinin mühürlerinin basılıp temettuat kaydının tamamlandığını görmekteyiz (BOA, 02382: 1-12).

Çalışmada altıncı ve son sırada istifade edilen defter ise Başbakanlık Osmanlı Arşivinde ML.VRD.TMT.d. no:02601 numarayla kayıtlı olan temettuat defteridir. Bu defter de ebrusuz ve ciltsiz olup 28x79 ebadında ve Muğla hasıllığına bağlı Taraça ehl-i zimmet reayanın emlak arazi ve hayvanat defteridir. Defterde kişiler isimleri, eşkâlleri ve meslekleriyle kaydedilmişlerdir. Ödemekle yükümlü vergi mükellefiyetleri yıllık olarak hesaplanmıştır. Sayımda görevli olan kişilerin; 2 Müslüman ve 1 de gayrimüslim memurun mühürleri ayrıca bu memurların sayımı tamamladıklarına ait açıklama mevcuttur (BOA, 02382: 1).

XIX. YÜZYILIN İLK YARISINDA MENTEŞE SANCAĞINDA GAYRİMÜSLİM NÜFUS

İnceleme ve transkripsiyon yaptığımız H.1247 (M.1831) tarihli nüfus defterindeki kayıtlar Menteşe sancağı ve bağlı kaza, kasaba ve karyelerdeki gayrimüslim nüfus sayımlarını tespit etmemize imkân vermektedir. Bu tarihte nüfus sayım-kayıtlarına dâhil edilmiş olan Menteşe Sancağı ve bağlı yerlerdeki gayrimüslim cemaatler Ermeni, Rum, Yahudi ve bu cemaatlere mensup olup *Yabancıyan* adı altında dışarıdan göç edenler olmak üzere üç cemaatten müteşekkildir.

Temelde bu cemaatleri inanç bakımından bir ayırma tabi tutacak olursak Hıristiyanlık ve Musevilik olarak iki ayrı din mensubu cemaat bulunmaktadır. Hıristiyanlık inancına mensup olanları Ermeni ve Rumlar, Musevilik inancına mensup olanları ise Yahudiler teşkil etmektedir. Ancak Musevi inancına sahip olanlar *Yahudiyân*, Ermeniler *Ermeniyân*, Rumlar *Rum* ve *Rumiyân* adı altında kaydedilmişlerdir. H.1247 tarihinde nüfus defterine göre Menteşe Sancağında mütemekkin olan gayrimüslim cemaatler; Rumlar, Yahudiler ve Ermenilerdir.

Menteşe Sancağının yer isimleri diğer birçok coğrafya, bölge ve şehirlerde olduğu gibi günümüze kadar yer isimleri değişerek gelmiş olmakla beraber o tarihten günümüze kadar değişime uğramayan yer isimleri de vardır.

Bodrum, Mandalyat, Karaova, Eskihisar, Datya, Tarahiyye, Muğla kazaları ve Megri kazasına bağlı olan Kayı, Sübice karyelerinde ve ayrıca Milas kasabasında, Mes'uli (kaza), Tavas, Döger, Ula ez-Rodos (kaza), Köyceğiz (kaza) gibi yerler bunlara örnektir.

XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Menteşe Sancağında Gayrimüslim Nüfusun Sayı ve Oranları

Başbakanlık Osmanlı Arşivleri Temettuat Defterleri Kataloğunda Menteşe Sancağı ve bağlı yerlere ait altı adet temettuat defterini, çalışma konumuza yakın ya da aynı tarihlere denk gelmesi sebebiyle dâhil ettik. Bunlardan ilki (BOA, 1643: 1-11) Menteşe Sancağına bağlı Bodrum Kazası'nda Rum milletinin emlak ve arazilerinin kayıt edilmiş olduğu defterde 150 hane bulunan Rum nüfusunu 156 kişi olduğunu ayrıca Muğla'ya bağlı Datya Rum Cemaatinin emlak ve arazilerinin kaydedilmiş olduğu defterde (BOA, 1778: 1-8) toplamda 73 kişi olduğunu hesapladık.

Bir diğer temettuat defterimiz (BOA, 2265: 1-3) Mandalyat Rum Cemaatinin emlak ve arazi defter kaydında nüfus sayısının 11 kişi olduğunu tespit ettik. Muğla Rum Cemaatinin emlak ve arazi temettuat defterinde (BOA, 2382: 1-6) mevcut nüfus sayısının 46 kişi olduğunu tespit ettik. Ayrıca Muğla'ya bağlı Taraça kazasının Rum'ların arazi ve emlakının temettuat defterinde (BOA, 2601: 1) 6 kişinin kaydı bulunmakta. Son olarak değineceğim Muğla Ermeni taifesinin emlak ve arazi kayıtları yapılmış (BOA, 17559: 1-3) ve kişi sayısı, 19 kişi olarak sayıldı.

Buna göre Muğla'ya bağlı kazalar ve Muğla olmak üzere hazırlanmış yakın tarih temettuat defterlerinin sayısına göre belirlediğimiz Ermeni sayısı; 19 kişi ve Rum sayısı ise 292 kişidir. Gayrimüslimlerin toplam nüfusları 311 kişi olarak tespit edildi. Temettuat sayımlarında başta kaynak değerlendirilmesinde de söylediğimiz gibi defter aralıklarında sayfa kayıpları ve yaşanan göçlerle sayımın net olmadığı; ancak elimize geçen kaynakların doğrultusunda söz konusu tarihler arasında bölgede sakin olan nüfus belirtildi.

H.1247 (M.1831) yılına ait olan nüfus/icmal defteri Menteşe Sancağı'nın gayrimüslim erkek nüfusunu tespit etmemize imkân sağlamıştır. Defterimizdeki veriler ışığında gayrimüslim nüfusunun cemaatler bazındaki oranları Ermeniler 57 kişi, Yahudiler 38 kişi ve bu tarihte

gayrimüslim nüfusu içerisinde çoğunluğu oluşturan Rumlar ise 2581 kişidir. Buna göre H.1247 tarihinde yapılmış olan bu nüfus sayımına dâhil edilmiş olan Menteşe Sancağı gayrimüslim nüfus toplamı 2676 kişidir. Toplam hane sayısı ise 1398'dir (BOA, 3122, 1-7).

Menteşe Sancağından Dışarıya Gelenler ve Gidenler

Günümüzde olduğu gibi geçmişte de ekonomik, siyasi, sosyal, savaş, kuraklık, kıtlık ve salgın hastalıklar gibi sebeplerle insanlar bir yerden başka bir yere göç etmek zorunda kalmışlardır. Menteşe sancağına çeşitli sebeplerle gelip yerleşenlerin yanı sıra çeşitli sebep ve amaçlarla buradan başka yere göç edenlerin de olduğunu defter kayıtlarından anlamaktayız.

H.1247 tarihli bu defterde kişiler kaydedilirken sayım sırasında hazır bulunmayıp başka yerde olan kişiler sayım sırasında buldukları yerin ismiyle beraber kaydedilmişlerdir. Yine aynı şekilde sayım sırasında hazır bulunup başka yerlerden buraya gelmiş olan kişiler de geldikleri yerin adıyla beraber kaydedilmişlerdir.

Bazı yerlerde kişilerin nereden geldiği ve geldiği yerin ismi verilmekle beraber çoğu yerde kişinin nerden geldiğini yazmak yerine *yabancı olup buraya mütemekkin* diye kaydedilmişlerdir. Defterde Menteşe yöresine dışarıdan gelenleri belirtmek için söz konusu kişinin geldiği yer isminin başına Türkçe'de yönelme eki olup, “-den, -dan” anlamına gelen ve Farsça bir ek olan *ez* ibaresi kullanılmıştır. Ez Denizli (Denizli'den), Ez Rodos (Rodos'tan) gibi örneklerde olduğu gibi durumları bunlara örnek vermek mümkündür. Kişinin buraya nereden geldiğini belirtmek için ise *Bodrum'dan menkul* örneğinde olduğu gibi belirtilmiştir.

Defter kayıtlarından anlaşıldığı üzere Menteşe'nin göç hareketlerinin çok yüksek olduğunu söylemek mümkün değildir. Yapılan bu göçlerin de daha çok Menteşe sancağına bağlı yerler arasında olduğu söylenebilir. Bodrum, Milas, İstanbul, Rodos, Isparta, Burdur, Yenişehir, Denizli, İzmir gibi yerler dışarıdan gelen kişilerin geldikleri veya gittikleri yerlerdir. Ayrıca dışarıdan gelen kişiler, ait olduğu cemaatin sayımı içerisinde sayılmışlardır ve *Yabancıyân* başlığı altında kaydedilmişlerdir. Dışarıdan gelen ve dışarıya gidenler yaşları ve gittikleri veyahut geldikleri yer isimleri ile beraber verilmişlerdir.

XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Menteşe'de Gayrimüslim Nüfusun Meslekleri

İncelemesini yaptığımız defter bize Menteşe sancağında icra edilmiş olan meslek isimlerini sayı ve türlerini tespit etme imkânı vermektedir. Ancak bu isimlerin bazılarının sıfat bazılarının baba adları, lakapları veya aile adlarından ileri geldiğini söyleyebiliriz. Bu ayırım çerçevesinde sayımın yapıldığı tarihte birebir icra edilen meslek olarak düşündüğümüz meslek adlarını ve sıfat veya babadan kalma meslek adı mahiyetinde olan meslek adlarını ayrı çerçevede değerlendirmeyi uygun gördük.

Mesela kayıtlarda hane nüfusunun bir kişiden müteşekkil olduğu numarada yaşayan 18 yaşındaki şahıs “*Çeşmeci Kara Yorgi Oğlu Dimitri*” şeklinde kaydedilmiştir. Buradan yola çıkarak sayıma tabi tutulan kişi Dimitri'dir. Çeşmecilik mesleğini yapan ise babası Kara Yorgi'dir. Ancak Kara Yorgi sayımda yer almadığından dolayı olarak çeşmecilik mesleği verilebilir ise de biz meslek nevelerini tespit ederken sayıma dâhil olan şahısları ve bu şahısların mesleklerini bu tarihte birebir icra etmeleri temelinde verileri ortaya koymaya gayret ettik. Bu dönemde yörede “*Değirmenci 86, Çoban 70, Bahçivan 52, Çiftçi 39, Terzi 38, Dülger 30, Papuçcu 21, Papaz 20, Ekmekçi 16, Bakkal 14, Kuyumcu 14, Marangoz 13, Kalaycı 13, Çerçi 12, Burgucu 11, Gemici 10, Bezirgan 9, Kocabaş 8, Şerbethaneci 6, Yazıcı 5, Boyacı 5, Tütüncü 4, Rençber 4, Berber 3, Çeşmeci 3, Simitçi 3, Balıkçı 3, Bardakçı 3, Reis 3, Katmercî 3, Kayıkçı 3, Kasap 3, Boyacı 2, Menzilci 2, Kalafat, 2, Ziftçi 2, Kahveci 2, Haham 2, Eskici 2, Dalyancı 2, Yağhaneci 2, Hizmetkar 2, Çuha 2, Debbağ 1, Çaker Reis 1, Basmacı 1,*

Prinç Muadili 1, Hekim 1, Mumcu 1, Sabuncu 1, Kiremitçi 1, Katırcı 1, Tuzcu 1, Siperci 1, Duvarcı 1, Demirci 1, Saka 1, Çaker 1, Kârhaneci 1, Kürekçi 1, Dökmeci 1, Seyis 1, Yağcı 1, Odabaşı 1, Avcı 1, Çorbacı 1, Sarraf 1, Bargirci 1, İşçi 1, Bakırcı 1, Mimar 1, Çilingir 1, Anbarcı 1, Fırıncı 1, Atar 1, Küçük kahya 1" (BOA, 3122, 1-7) olmak üzere toplam 574 meslek erbabı bulunmaktadır. Bu oran ise 1831 tarihinde bölgede yaşayan toplam 2676 erkek nüfusun %21,44 gibi yüksek bir orana tekabül etmektedir. Bu durum ise gayrimüslim erkeklerin bölgenin iş hayatına katkısını göstermesi açısından büyük önem taşımaktadır.

Her ne kadar bir meslek adını gösteriyor ise de aile adı olarak kullanılan sıfatlar da defter kayıtlarında mevcuttur. Esasında bu isimlerin kayıtlarda yer alan kişilerin babalarının, dedelerinin veya atalarının yaptığı mesleklerden ileri geldiği söylenebilir. Bunlara örnek olarak Çobanoğlu, Zahralıoğlu, Kuyumcuoğlu, Papazoğlu, Kara Vikir (?), Turnaoğlu, Arabacıoğlu, Paracıoğlu, Kocabaşoğlu, Üzümcüoğlu, Kanburoğlu, Rodosluoğlu, Çiçeklioğlu, Varsamoğlu, Kolluoğlu, Gülçenelioğlu, Hintaoğlu, Acaroğlu, Duloğlu, Tellioğlu, Şilelioğlu (?), Öceloğlu, Ispartalıoğlu, Babaloğlu, Palamutoğlu, Korbenlioğlu, Kalafatoğlu, Balıkçioğlu, İstanbulluoğlu, Kenderlioğlu, Terzioğlu, Sakızlıoğlu, Dalamanlı, Sustacıoğlu, Kocabaşoğlu, Karacaoğlu, G(K)ancaoğlu, Köseoğlu, Arnavutoğlu, Koçioğlu, Arslanoğlu, Emiralıoğlu, Aydınlioğlu, Hatımoğlu, Çolakoğlu, Kırcaoğlu, Varanlıoğlu, Küpelioğlu, Giritlioğlu, Hekimoğlu, Bakırcıoğlu, Acı Kanlıoğlu, Tekelioğlu, Abbasoğlu, Boldurloğlu, Paraşkeveoğlu, Çaylakoğlu, Yalioğlu, Akıllıoğlu, Nazaroğlu, Paçacıoğlu, Çâkeroğlu, Yağcıoğlu (BOA, 3122, 1-7) gibi isimlerdir.

Öte yandan gerek kişinin sahip olduğu bazı fiziksel özellikleri ile almış olduğu bazı lakap-sıfat niteliğinde isimlere de rastlamak mümkündür. Bunlar "Parmaksız İshak, Topal Serkis, Alaca Manol, Kolpa Nikola, Telli Yorgi, Koca Asparo, Kara Büyük Yorgi, Kel Kostantin, Sarhoş Yorgi, Kör Lefter, Sarı Yorgi, Karakaçan Anton, Deli İstavori, Kör Vasil, Acı Yanni, Zeybek Manol, Köse Yanni, Saraydar Yorgi" (BOA, 3122, 1-7) gibi isimlerdir. Bu gibi isimler daha çok nüfus sayımına tabi tutulan kişilerin babalarının sıfat-lâkapları olarak görülmektedir.

Gayrimüslim Cemaatlerin Kazalar İtibarıyla Ekonomik Durumları

Muğla kazasında hem Rum hem de Ermeni Cemaati vardı. Muğla Rum Cemaati'nin erkek nüfusu 46 kişiydi. Rum Cemaatinin meslek sayıları ise şöyledir; "11'i değirmenci, 7'si bahçıvan, 4'ü dülger, 4'ü duvarcı, 2'si tütüncü, 1'i çalgıcı ve 1 kuyumcu" mesleğiyle uğraştıkları bilinmektedir. Yukarıda belirttiğim üzere Rum Cemaati'ne ait bir kuyumcu ve bir de terzi dükkânı bulunmaktadır. Cemaatin büyük bir çoğunluğunun uğraştığı meslek değirmenci, dülger, tütüncü, seyis ve çalgıcı gibi hizmet sektöründe çalıştığı anlaşılmaktadır. Cemaatte ziraat ile uğraşan 7 kişi vardır. Bu kişilere ait 1 tarla kıta, 4 tarla dönüm, 1 bağ dönüm ve 3 yaylalık eşarı bulunmaktadır. Görüleceği üzere cemaatin hizmet sektörü, tarımsal sektörden daha önemli yer tutmaktadır. Cemaat mensuplarının toplam 1 dana, 7 sığır eniğinin yanı sıra 5 adet binek hayvanları da vardır (BOA, 2382: 1-6).

Cemaate ait toplam gelir 21.500 kuruştur. En az geliri olan "Abacı İstergo oğlu şabbı emret (genç) Duvarcı Şakird (kalfa)" 100 kuruştur. En çok geliri olan da "Değirmenci Deli Manol" 850 kuruş idi. Cemaatin ortalama geliri; 467 kuruş tutmaktadır. Cemaat içinde hiçbir geliri olmayan yardıma muhtaç bir kişi vardır.

Muğla'da Rum Cemaati'n yanı sıra Ermeni Cemaati de bulunmaktadır. 16 hanelik küçük bir cemaat olan Ermeni Cemaati toplamda 19 kişiden oluşmaktadır. Ermeni taifesi içinde "Tüccar Madriyos veledi Margiryos" çok önemli bir kişi idi. Cemaate ait servetin çok büyük bir kısmı bu kişiye aitti. Bu kişinin yanı sıra 1 bakkal, 1 kuyumcu, 1 sarraf, 1 terzi çırağı, 4 terzi, 4'te hizmetkâr vardı (BOA, 17559: 1-3).

Ermeni Cemaati içinde tarımsal üretim de önemli bir sektör idi. Cemaat üyelerine ait 100 dönüm tarla, 2,5 dönüm bağ ve 120 zeytin ağacı vardı. Bunlardan elde edilen ürün ise; buğday, darı ve susamdır. Cemaat üyelerinin toplam 50 adet koyun ve 50 adet keçi vardı.

Cemaate ait toplam gelir 14.415 kuruşken, ortalama gelir ise; 758 kuruştur. Cemaatin içinde hiçbir geliri olmayıp yardıma muhtaç şekilde tanımlanan kişi sayısı 1'dir.

Muğla'ya bağlı Mandalyat kazasında Rum Cemaatinin erkek sayısı 11 kişiydi. Kişilerin meslekleri ise şöyledir; 3 meyhaneci, 2 terzi, 1 mumcu, 1 ekmekçi, 1 boyacı, 1 bahçıvan, 1 bakkal, 1 de hademe vardı. Rum Cemaatinde hizmet sektörü önemlidir. Ayrıca tarımsal sektörde 11 bağ dönüm ve 35 mezru tarla dönümünün yanı sıra 48 zeytin ağaç sayısı mevcuttu. 5 binek hayvan, 4 sağmal inek ve 24 kovan sayısı vardır. Mandalyat Rum Cemaatinin yıllık temettuatı; 8.440 kuruştur ve cemaatin ortalama geliri; 767 kuruştur (BOA, 2265: 1-3).

Bodrum sancağı Rum Cemaatine ait temettuat defterinde hane sayısı 150 kişi ve kişi sayısını 156 kişi olarak tespit ettik. Cemaatin mesleklerine bakıldığında, 37 divarcı, 11 değirmenci, 10 dikici, 9 ahtapotçu, 9 bahçıvan, 8 kayıkçı, 8 marangoz, 6 çoban, 5 terzi, 4 ekmekçi, 3 divarcı çırağı, 3 ırgat, 2 divarcı kalfası, 2 ekmekçi çırağı, 2 kalaycı, 2 dikici çırağı, 2 dikici kalfası, 2 demirci, 2 balıkçı, 2 terzi kalfası, 2 papaz, 2 meyhaneci hademesi, 1 divarcı başı, 1 fırıncı, 1 hademe, 1 kalafat, 1 kassap, 1 kuyumcu, 1 meyhaneci, 1 taşçı, 1 terzi çırağı, 1 tütüncü, 1 bahçıvan çırağı, 1 boyacı, 1 burgucu, 1 çoban çırağı ve 1'de denizci vardı. Rum Cemaati içinde hizmet sektörünün tarımsal sektörden daha fazla olduğu görülmektedir (BOA, 1634: 1-11).

Rum Cemaatine ait kişilerin 7 binek hayvanı, 2 öküz, 65 sağmal keçi, 50 kısır keçi bulunmaktaydı. Ziraat ile uğraşan kişilere ait 4 bahçe dönümü ve incir bahçesi vardı. Vergilendirilmeler göz önünde bulunarak 8 kişi için boş bırakılmıştır; ancak geriye kalan kişiler için 90'ı evsat ve 58'i namzettir. Bunlar içinde 5 kişinin sakat/topal/gözleri illetli olarak kaydedildiği görülmektedir. Bodrum sancağı Rum Cemaatinin toplam temettuatı 70.780 kuruştur. Cemaat üyelerinin ortalama geliri ise; 453 kuruştur.

Taraça Rum cemaatinde 6 kişi bulunmakta ve bunların meslekleri; 2 çoban, 2 çiftçi, 1 ziftçi vardı. Tarımsal sektörde yoğunlaşan bu cemaatin mülklerine bakıldığında, 8 arılı kovan, 5 kara sığır eniği, 1 dana, 10 merkep, 1 öküz, 120 keçi, 18 koyun, 2 tosun, 3 tarla kıta, 22 tarla dönüm, 1 su değirmeni, 2 incir ağacı, 2 zeytin ağacı, 4 asmalık, 6 limon ağacı, 3 portakal ağacı vardı. Taraça da yaşayan Rum Cemaatinin sayısı az olmasına rağmen mülkleri fazlaydı. Toplam temettuatı 3.750 kuruş ve ortalama gelir ise 625 kuruştur (BOA, 2601:1).

Datça Rum Cemaatine ait erkek nüfusu 73'tür. Cemaat mensubunun mesleklerine bakıldığında bunların 11'i çoban, 5'i değirmenci, 5'si papuçcu, 4'ü çiftçi, 4'ü bahçıvan, 2'si yapıcı, 2'si kalaycı ve 1 terzi bulunmaktadır. Cemaatin geneline bakıldığında tarımsal sektörde bulunan kişi sayısının fazla olduğu görülmektedir. Ziraatle uğraşan kişilere ait 22 merkep, 201 keçi, 26 kara sığır eniği, 18 dana, 151 arılı kovan, 10 binek hayvanı, 17 öküz, 37 koyun, 6 da tosun vardır. Ayrıca 10 zeytin eşcarı, 50 badem eşcarı ve 3 tarla kıta mevcuttur. Cemaatin toplam temettuatına bakıldığında 11.225 kuruş olduğu görülmekte ve kişilerin ortalama geliri ise 153 kuruştur (BOA, 1778: 1-8).

Menteşe' de yaşayan gayrimüslimlere ait temettuat defterleri ve bu cemaatlere ait ekonomik durum hakkında yeterince bilgi sunmaktadır. Biz de bu cemaatlere ait ekonomik verileri bu defterleri kullanarak derledik.

XIX. YÜZYILIN İLK YARISINDA MENTEŞE SANCAĞINDA GAYRİMÜSLİM NÜFUSUN CİZYE DURUMU

Cizye, “*kâfi gelmek; karşılığını vermek, ödemek*” anlamına gelmektedir (Erkal, 1993: 42). Osmanlı Devleti’ne daha önceki Türk İslam devletlerinden intikal etmiştir (Kartal & Uysal, 2018, 237). Osmanlı Devleti’nin ekonomisinin temel unsurlarından biri olan cizye vergisi, gayrimüslim erkek nüfusundan alınan vergi çeşididir (Kocaoğlu, 2016, 157).

Osmanlı devleti vergi sistemi incelendiğinde iki dönüm noktasından oluştuğu görülmektedir. Birincisi, Osmanlı devletinin kuruluşundan Tanzimat-ı Hayriyye’nin ilan edildiği dönemi kapsamaktadır ve ikinci ise, Tanzimat’tan Cumhuriyet’e kadar ki süreci kapsamaktadır. İslamiyet’in başından beri uygulanan üç vergi sisteminden biri olan *baş vergisi* gayrimüslimlerden alınan haraçtır (Benlikol ve Müftüoğlu, 2000: 7). Ancak genel olarak bakıldığında, Balkanlarda dâhil kırsal alanlarda, köylü hanesinin reisi, bütün ev halkı için tek bir cizye ödemiştir (Kartal, 2017: 447). Bu durumu daha çok klasik dönemde görmek mümkündür. Daha sonraki dönemlerde, vergide bireyselleşme diyebileceğimiz bir gelişme ortaya çıkmıştır vergi mükelleflerinin her biri ayrı ayrı kaydedilmiştir (Yörük, 2013:439-466). Kökeni itibarıyla İslam hukukuna dayanan vergiler, devletin dini özelliğini korumak ve devletin gelirleri arasında önemli bir yer kaplamaktadır. Osmanlı Devleti’nde 16. yüzyıla kadar “haraç” olarak adlandırılan vergi, sonrasında *cizye*, *cizye-i şer-i* veya *baş haracı* olarak tabir edilmiştir (İnalçık, 1993: 45).

Geleneksel bir vergi olan cizye, Osmanlı Devleti’nin öncesinde var olan İslam Devletlerindeki uygulama yöntemlerinden pek fark yoktur. Osmanlı Devleti kuruluşundan Tanzimat’ın ilanına kadar geçen sürede değişikliğe uğramamış ve hiçbir zaman zaamet ve tımar sahiplerine bırakılmamıştır. Cizyedarlar ve özel memurlar vasıtasıyla hazine adına tahsil edilmiştir (Şener, 1990: 112).

Cizye iki şekilde alınır; maktu ve alerruüs idi. Alerruüs cizye, kişinin mali durumu dikkate alınarak, şahsı adına ödemekte yükümlü olduğu vergisidir. Maktu ise, fetihten sonra Osmanlı devletinin hâkimiyetine giren bağlı devletlerin ödedikleri vergiydi (Özcoşar ve Güneş, 2006: 161).

Gayrimüslim tebaadan alınan haraç vergisi, zengin, orta halli ve fakir olmak üzere üçe ayrılmaktadır. Haraç kadın, çocuk ve yaşlılardan alınmazdı; hasta, sakat ve işsiz olmayan zımmiler ödemekle yükümlüydü ve vergi, zenginlerden 4, orta hallilerden 2, fakirlerden de 1 dirhem gümüş akçe olarak alınır (Benlikol ve Müftüoğlu, 2000: 7). Bu miktar â’la (zahürü’l gına muksir), evsat (mutavassitü’l hâl) ve edna (fakir-i mu’temel) olarak sınıflandırılmıştı. İslam hukukundan uyarlanan bu vergi oranları para birinin ve değerinin değişmiştir; ancak sadece oluşturulan sınıflar ve katsayı uygulaması aynı kalmıştır. Devletin zamanla mali olarak sarsılması ve paraya olan ihtiyacının artmasıyla cizye vergisinde de artmalar olmuştur (Benlikol ve Müftüoğlu, 2000: 161).

Cizye, akli baliğ olmuş, 300 akçelik menkule sahip olan ve ayrı iş gücü sahibi olan erkeklerden her ay peşin olarak alınmıştır. İslam fihhi açısından cizyenin nakit olarak alınmasının yanında, elbise veyahut dinen uygun olan her türlü ürünlerin satışıyla da ödenmiştir (Erpolat, 2004: 192).

Cizye vergisinin yükümlü olduğu kişinin beden ve ruh sağlığının iyi olmasının yanı sıra yaş aralığı da önemliydi. Bu bağlamda vergiye tabi olan kişinin yaş aralığı 14-75’ti. Vergiyle yükümlülük bu şekilde belirlenmesine rağmen yaş aralığının 13-85 olduğu hatta akıl ve beden sağlığına bakılmaksızın talep edildiği de olmuştur. Vergisini ödeyen gayrimüslim kişi askerlikten muaf olunmakla can ve mal güvenliği sağlanmaktaydı. Aksi durumda kişinin güvenliği sağlanmazsa devletin vergi talep hakkı yoktur (Kocaoğlu, 2016: 157).

Vergilerin deftere tutulması ve toplanması işinde hassas davranılmış, şer'i vergi olduğundan cizyeyi toplayacak kişiler hassas seçilmişlerdir. Bunlar; "cizyedar" veyahut "hâraci" ler olarak görevlendirilmiştir. Osmanlı devleti fethettiği bölgede muhafazakâr bir siyaset izlemiş ve kendinden öncesinde yapılmış olan vergilendirmede, kişi başına konan "baş vergisi" uygulaması ve miktarı aynen devam etmiştir (İnalçık, 1993: 45).

Vergi ödemeleri altın ve gümüş para ile veyahut bakır para ile cizye vergisi reayadan tahsil edilmiştir. Ancak 16. yüzyılın sonlarına gelindiğinde bu değer para birimi üzerinden toplanmıştır (İnalçık, 1993: 46).

Cizye miktarları mahallelere ve bölgelere göre değişkenlik göstermiştir. Bu durumu sistemli bir hale getirebilmek adına, köklü değişikliklerin yaşandığı 1691'de Köprülü Fazıl Mustafa Paşa' cizye reformuyla gerçekleştirilmiştir. Âla 4, evsat 2 ve edna 1 altın ödenmesi şartıyla üç sınıfa ayrılmıştır. Cizyedar harçları ise halktan herhangi bir bedel alınmaması durumu karşısında kendilerine 30, 24 ve 12 akçe olarak ödenek belirtilmiştir. Bu reformlarla devletin yıllık gelirinin en önemli katkısı olduğunu ve bu miktarın %40'unu oluşturduğunu ve hatta daha fazlasını oluşturduğu bilinmektedir. Osmanlı devletinin ekonomisinin kötüye gittiği zamanlarda; savaş hali ve mali sıkıntılar sebebiyle bu vergilerin arttırıldığı bilinmektedir (Kocaoğlu, 2016: 157).

1691 vergi reformuna göre; kaçanlar sıkı takibe alınmaya çalışıldı ve yeniden vergilendirilmesi söz konusu oldu. II. Mehmet zamanında rahip ve keşişlerin vergiden muaf tutuldukları bilinse de söz konusu vergi reformuyla vergiye tabii olundular. Vergi tekrardan düzenlenirse de kadın, çocuk, hasta ve yaşlılar cizye vergisinden muaf tutulmaya devam edilmişlerdir. Sadece kocaları ölmüş ve arazi kayıtları kendi üzerlerine alınmış dul kadınlar vergiye dâhil olunmuştur (İnalçık, 1993: 46).

Cizye vergisinin tahsil idaresi, her kazada bir meclis oluşturulur ve bu meclisin başında da kadı bulunurdu. Müslüman bir mahallede kadı, voyvoda ve mütesellim tarafından oluşturulan bir komisyon ile, Hıristiyanlardan oluşan bir komisyon ile bu işlem yapılırdı. Vergi tahsili ve yeniden yapılanması ile oluşturulacak kayıta ilk kez Hıristiyan temsilcilerinin bulunmasına izin verilmiştir. Ayrıca kadının ve voyvodanın vergi defterlerinde mühürlerinin var olmuş olması bu durumu kanıtlar nitelikteydi (Özcoşar ve Güneş, 2006: 163).

Tanzimat dönemi reformlarının en önemli olanı, çok öncesinden beri var olan örfi vergilerin kaldırılarak yerine tek bir verginin; ancemaatin vergisinin getirilişidir. Öyle ki Osmanlı Devleti'nin mali ve siyasi zorluklar içinde olduğu zamanlarda giderlerini karşılamak amacıyla bazı örfi vergilere başvurduğu bilinmektedir. Toprak kayıplarının oluşu ve fetihlerin durması sebebiyle bazı örfi vergiler süreklilik kazanmıştır (Şener, 1990: 84). Tanzimat döneminde mali sistemde yapılan değişikliklere bakılacak olursa, cizye vergi uygulamasında değişikliklerin yapıldığı görülmektedir. 19. Yüzyılın ortasında cizye vergisi kaldırılmış ya da bir diğer isimle "bedel-i askeriye" ye dönüşmüştür. 1789 Fransız ihtilaline göre, Osmanlı tebaası arasında din ayrımının gözetilerek vergilendirilmesinin sakıncalı oluşu bir diğer sebep ise Avrupalı devletlerin Osmanlı devletinin vatandaşı olan gayrimüslimlerin lehine oluşturdukları baskılardır (Özcoşar ve Güneş, 2006: 162).

Cizye vergisi konusunda bir diğer köklü değişiklik ise II. Mahmut zamanında yapılmıştır. Osmanlı maliyesinde yaşanan ekonomik dalgalanmalar neticesinde değişiklik yapıldı. II. Mahmut zamanında âla olanlar 60, evsat olanlar 30 ve edna olanlar ise 15 kuruş cizye ile mükellef edildi ve bu durum Osmanlı devletinin son dönemi; cizyenin kaldırılmasına kadar devam etmiştir (Kocaoğlu, 2016: 159). XIX yüzyılın ortalarında bu vergi oranları üzerinde vergilerin ülkenin farklı yerlerinde toplandığını görmek mümkündür (Kartal, 2019: 211).

Tablo 1: Osmanlı gümüş parasına göre 1691'den 1834'e kadar cizye miktarları aşağıdaki şekildeydi (esedî kuruş olarak)

Yıllar	Âlâ	Evsat	Edna
1102 (1691)	9	4,5	2,25
1108 (1696)	10	5	2,25
1156 (1743)	11	5,5	2,5
1218 (1804)	12	6	3
1231 (1816)	16	8	4
1239 (1824)	24	12	6
1242 (1827)	36	18	9
1244 (1829)	48	24	12
1249 (1834)	60	30	15

Yukarıdaki tabloda Halil İnalçık ortaya koyduğu verileri baktığımızda 1834 yılındaki oranlar Âlâ 60, Evsât 30, Ednâ 15 kuruş üzerinde alındığı görülmektedir (İnalçık, 1993: 46).

Cizye vergisinin Tanzimat ile değişimi ve sonrasında kaldırılacağı döneme kadarki süre boyunca değişiklik yapılmıştır. Cizye vergisi karşılığında gayrimüslim erkekleri askere almak veyahut vergi karşılığında tahsil edilmesi düşünülen yükümlülüğün kabul edilmeyişi olası bir kargaşa ve endişe durumunu gündeme getirmiştir (Özcoşar ve Güneş, 2006: 164).

Öteden beri düşünülen vergilendirme reformları 1840'larda gerçekleştirildi. Bazı yol, köprü gibi angarya niteliğinde olan mükellefiyetlerine son verildi. Eş zamanlı çıkarılan hukuki düzenlemelerle ihtisap ve ispenç resimlerinin kaldırıldığı ifade edildiyse de bu vergiler uzunca süre daha alınmıştır. Bunların yerine "ancemaatin vergi" hukuki metinlerde rastlanılan "vergi" "komşuca alınan vergiler" olarak adlandırılan tek bir vergi getirildi. Bu sebeple vergi tahsilinde, ödeme güclüğü çeken kişiler dikkate alınmaksızın erkeklere yüklenen baş vergisi sayılacak örfi vergiden, herkesin kazancı gözetilerek alınan genel bir vergiye geçilmiş oldu (Şener, 1990: 95-96).

Tanzimat sonrasında gayrimüslimlerin askere alınması uygulaması Avrupalı devletler tarafından nahoş karşılanırsa da 1853-1856 yılında yaşanan Kırım Harbi nedeniyle, yapılan resmi bir açıklamayla 1855'te gayrimüslim erkeklerin savaşa katılacağı duyuruldu. Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karışmak için, her fırsatı değerlendiren batılı devletler Kırım Harbinden sonra ortaya çıkan durumdan istifade ederek Osmanlı Devleti'nden, tebaanın eşitsizliğini bahane edip, cizyenin kaldırılması isteğinde bulunmuşlardır. Osmanlı Devleti ise bu duruma karşılık olarak cizyenin kaldırılacağını ve gayrimüslim nüfusunda Müslüman nüfus gibi askere alınacağını duyurmuşsa da bu karar Hıristiyan tebaanın tepkisi sonucu uygulanamamıştır (Özcoşar ve Güneş, 2006: 164).

Cizye, Islahat Fermanının eşitlik prensibi nedeniyle kaldırılmış; ancak "bedel-i askeri"er ismiyle devam edilmiş ise de 1907'de II. Meşrutiyetin ilanı ile kaldırıldı ve herkesin mecburi askerlik yapma usulü kabul edildi (Şener, 1990: 115; Erpolat, 2004: 192; İnalçık, 1993: 48; Özcoşar ve Güneş, 2006: 164).

Osmanlı Devleti son yüzyılında mali anlamda yaşadığı sıkıntıları atlatmanın yöntemi olarak vergi oranlarını arttırmaya yönelik yol izlemiştir (Benlikol ve Müftüoğlu, 2000: 10). Bu vergiler

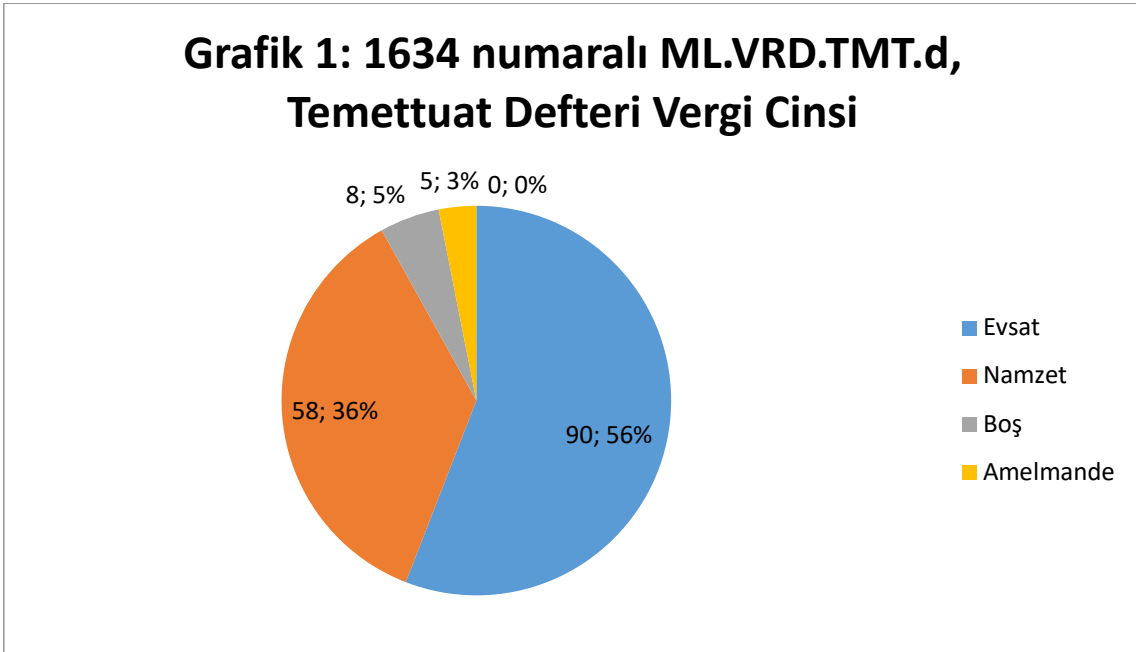
ile devlet yapılarının imarında, eğitim hizmetlerinde, devlette görevli veya emekli kişilerin maaşının ödenmesinde, lojistik hizmetlerinde ve vakıf çalışmalarına kadar tüm hizmetlerin ihtiyacını karşılamak amacıyla kullanılmıştır (Kocaoğlu, 2016: 162).

Menteşe’de Gayrimüslim Cemaatlerin Cizye Oranları ve Türleri

Daha önce de belirttiğimiz gibi sayım sırasında cizyeye tabi tutulan kişiler cizye mükellefiyetlerine göre âlâ, evsât ve ednâ olarak kısaltmalarla kaydedilmişlerdir. Sayım sırasında kişilerin cizye türü ednâ’dan evsât’a, evsât’tan â’lâya terfi etmiş ise bunlar da belirtilmiştir. Öte taraftan herhangi bir sebeple cizyeden muaf tutulan şahıslar ise *nâ-kâğıt* ibaresiyle kaydedilmişlerdir. Nâ-kâğıt olan kişilerin genellikle a’ mâ, sakat, topal, amel-i mânde gibi özür durumlarına sahip kişilerdir. Aynı şekilde papaz gibi din adamları da yine cizye vergisinden muaf tutulmuşlardır.

Cemaat ve kaza bazında kişilerin mükellef olduğu cizye vergisi türü ile birlikte verilmiştir; ancak bazı defterlerde cizye türü değil detaylı olarak arazi, emlak ve hayvanat cinsiyle yazılmıştır. Şayet kişiler cizyeden mükellef tutulmuş ise sebebi ile beraber verilmiştir.

Bu bağlamda araştırma konumuza dâhil ettiğimiz temettuat defterlerinin içerik açısından farklılık göstermesi. Her defterin ayrı ayrı incelenerek sunulmasına sebep olmuştur. İlk olarak vergi mükellefi (erkek) gayrimüslim kişilerin cizye oranları; evsât, namzet, amel-i mânde ve vergi mükellefi boş olarak gösterilen kişilerle mevcuttur. Defterde â’lâ, ve ednâ vergiye tabii olanlar belirtilmiştir; ancak cizye mükelleflerinde herhangi bir terfii yoktur. Vergi mükellefiyeti boş olan kişiler “*sakat, topal ya da alildir*” vb. ifadelerle açıklama yapılmıştır. Daha özel detaylara da yer verilmiştir; “*Sıralos kazasında tarlaları vardır, eskiden tüccarmış ama şimdi iflas etmiş.*” gibi cizye mükellefi kişinin özel bilgileri tutulmuştur. Aynı şekilde papaz gibi din adamlarının cizye vergisinden muaf tutulduğu görülmektedir. Aşağıda ayrı grafik ‘de kişiler mükellef olduğu cizye vergisinin türü ile beraber verilmiştir (BOA, 1634: 1-11).

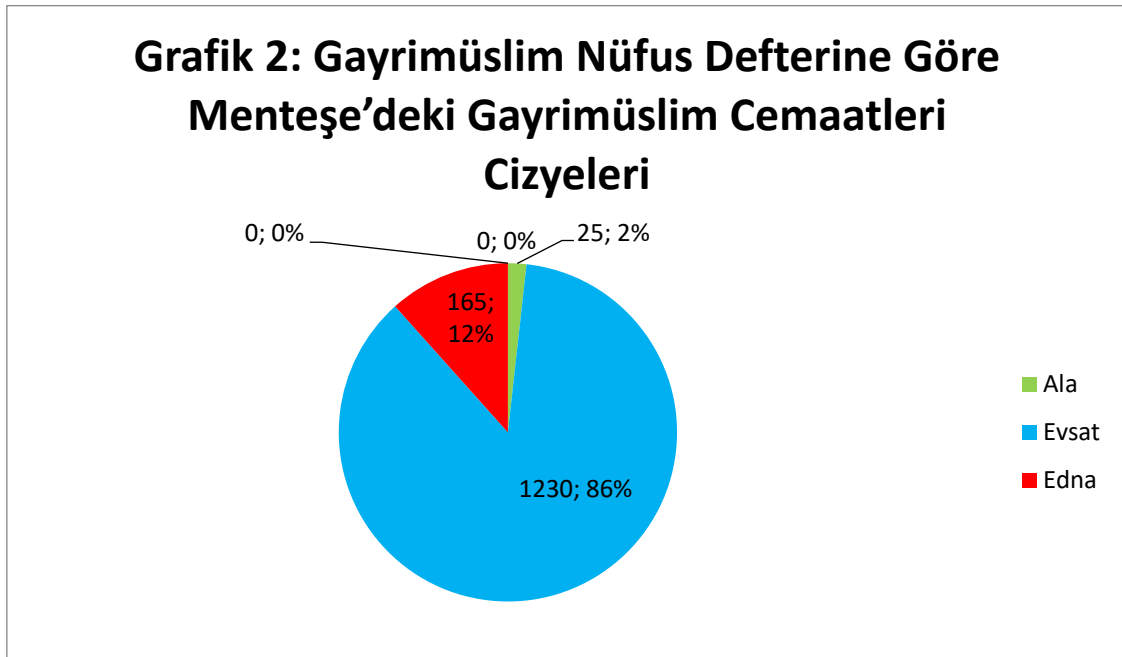
Muğla’ya bağlı Datya kazasının Rum Cemaatine ait defterde cizye mükellefiyetinde olan kişilerin meslek ve eşkâlleriyle belirtilerek kaydedildiğinden yukarıda bahsetmiştik. Toplamda 45 hane

yazılmış ancak sıralı biçimde kaydedilmeyen bu haneler 114 numaralı hane ile son bulmuştur (BOA, 1778: 1-8).

Cizye mükellefiyetinde olan kişilerin kaydı alınırken vergi türü; âla, evsat ve edna olarak değil; arazi emlak ve hayvan eşcarından alınan vergiler özele indirgenerek kaydedilmiştir. Zeytin, badem, tarla kıt'a, tarla kıt'a dönüm, merkep, keçi, kara sığır eniği, dana, arılı kovan ve bunları kıymetleriyle kaydedilmiştir. Ayrıca tay, öküz, sığa, merkep' ma sığa, koyun ve tosun adetlerini girerek toplam temettuatı hesaplanıp yekûn ederek kaydı tamamlamışlardır.

Mandalyat kazası Rum cemaatine ait olan temettuat defteri kaydı toplamda 11 haneden oluşmakta ve kişiler sadece meslekleriyle kaydedilmiş olup eşkâllerin kaydına rastlanılmamaktadır. Ayrıca vergi mükellefiyetinde olan kişilerin cizye türü olan âla, evsat ve edna olarak kayıt tutulmamıştır (BOA, 2265: 1-3).

Hicri 1260 ve 1261 senesine ait olan bu defterde toplam hasılat kaydedilmiş ve cizyeye tabi tutulan arazi ve hayvanat detaylı olarak kaydedilmiştir. Bağ dönüm, zeytin ağaç sayısı, sağmal inek sayısı belirtilerek 1260 senesinin hasılatı olarak tamamlanmıştır. Ayrıca mezru tarla dönüm, kovan sayısı, at sayısı, dükkân sayısı ve cinsinin adetleri yazılarak senelik gelir temettuatı, mesleğinden temettuatı ve toplam temettuat olarak hesaplanmıştır. Sayımda yekûn edilen oranlar incelenmiş ve doğru olarak kaydedildiği teyit edilmiştir. Gayri Müslim nüfus defterine göre Menteşe sancağındaki cizye mükelleflerinin durumu grafik 2'deki gibidir (BOA, 3122: s.6b).

Ayrıca defterden anlaşıldığı kadarıyla toplamda 17 kişi evsattan âlaya, 330 kişi de ednadan evsata geçirilmiştir.

Muğla Rum Cemaatine ait defterinde toplamda 42 hane yazılarak; kişiler meslek ve eşkâlleriyle kaydedilmiştir. Vergi mükellefinde olan kişiler âla, evsat ve edna olarak kaydedilmemiştir; ancak temettuat defterinde yer alan arazi ve hayvanat türleri detaylı olarak kaydedilmiştir.

Yaylalık eşcarı, yaylalık ma eşcarı, bağ dönüm, tarla kıt'a, tarla kıt'a dönüm, merkep, kara sığır eniği, dana, bargir, kuyumcu dükkânı, terzi dükkânı adetleri ve kıymetleriyle birlikte kaydedilmiş, ayrıca bir senede ödenilen vergi miktarı olarak yazılarak temettuatı hesaplanmış ve yekûn edilmiştir (BOA, 2382: 1-6).

Hane bazında kaydı yapılan bu defterde belli sebeplerle kişilerin vergiden muaf tutulduklarına dair açıklamalar yapılmıştır. 30/31 numaralı hane sahibi; Bahçıvan Dimitri ve oğlu Yanni' nin "*fukara olduğundan tekalifinden hisseleri olmadığı*" açıklamalarla vergiden muaf tutulma gerekçesiyle hane kaydının tamamlandığı görülmektedir.

Muğla'ya bağlı Taraça ehl-i zimmet temettuat defteri olan bu defter hane bazında yazılmış ve toplamda 6 haneden oluşmaktadır; ancak sıralı bir şekilde kaydedilmeyen bu defter 9 numaralı hane ile bitmektedir. Vergiye tabi olan kişiler meslek ve eşkâlleriyle kaydedilmiştir (BOA, 2265: 1-3).

Vergiye tabi olan kişilerin cizye türü arazi ve hayvanat türü ve sayılarıyla verilmiştir. Bunlar; arılı kovan, kara sığır eniği, dana, merkep, öküz, keçi, koyun, tosun, tarla kıt'a, tarla dönüm, su değirmeni adetleriyle ve kıymetleriyle verilmiştir. Ayrıca zeytin ağacı, portakal ağacı, limon ağacı ve asmalık sayıları ve kıymetleriyle verilmiştir. Cizyeye dâhil olan türler kapsamlı olarak yazıldıktan sonra bir senede verdiği vergi, temettuatı ve toplam vergi miktarı yazılarak kayıt tamamlanmıştır.

Ermeni taifesi temettuat defteri toplamda 16 haneyi içermektedir ve kişiler meslekleriyle yazılmış olup, mükellef oldukları vergi cinsini detaylı olarak arazi ve hayvanat türleriyle kaydedilmiştir (BOA, 17559: 1-3).

Vergi cinslerine bakıldığında; dükkân, kiralık dükkân adedi ve geliriyle, hınta öşrü, hınta kile, darı kile, darı öşür, susam, susam, susam öşrü, bağ öşrü, zeytinyağı öşrü, koyun-keçi rusmu, öküz, bargir, mezru tarla dönüm, tarla hâsılatı, bağ dönüm, bağ dönüm hâsılatı, zeytin ağacı, zeytin ağacı hâsılatı, sağman koyun, sağman koyun hasılatı, sağman keçi, sağman keçi hasılatı adetleriyle ve mükellefiyetleriyle yazılmıştır. Ayrıca kişilerin mesleğinden temettuatı verilerek ek açıklamalar yapılmıştır.

Vergiden muaf tutulan kişiler sebepleri belirtilmiştir. Örneğin, hane 7 de; Gürcü oğlu yetim Makayil veledi Ananos'un "*Hiçbir geliri yok onun bunun yardımıyla geçiniyor*" açıklaması gerekçesini vermektedir.

Çalışmamıza yardımcı olan bu kaynaklar söz konusu Mentеше'nin havi olduğu bağlı sancak ve kazalarda vergiye tabi tutulan kişilerin arazi, emlak ve hayvanat türlerini, adetlerini ve ekinlerinin toplamı hakkında elde edebileceğimiz yardımcı kaynaklar olmaktadır. Mentеше kazasının coğrafi olarak sosyo-ekonomik açıdan geçimini nasıl yaptığını ve bu kişilerin ödedikleri vergi miktarını görmemizi sağlamaktadır.

SONUÇ

XIX. yüzyıl Osmanlı Devleti'nin demografik verilerinin klasik olarak adlandırılan dönemlere kıyasla, daha emin olacak şekilde temin edeceğimiz bir dönemdir. Osmanlı Devleti'nin son dönem yazılı kaynakları nüfus meselesi hakkında; yaş, etnik, vergi, meslek, kişi sayısı ve eşkâllerine kadar doğru tespitte bulunmamızı sağlayan kaynaklar mevcuttur.

Daha önce yapılmış çalışmalar Osmanlı Devleti'nin nüfus meselesine gerek özel gerekse genel bölgelerde ortaya çıkan sonuçlarla Osmanlı demografisinin tespitine ve sonuçlarına ulaşmamıza imkân sağlamıştır.

Nüfus meselesine ışık tutacak sayımların zamanla şekil değiştirdiği, 16. yüzyıl ile 18. yüzyıl arası Osmanlı nüfus yapısı hakkında bilgilerimizin yetersiz olduğu bir dönemdir. Buna rağmen bahsi edilen dönemlere ait vergiyle mükellef olan reaya kayıtlarının tutulduğu mali defterler ve

kayıtlar; cizye, avarız vs. temel alınarak incelemelerin ve aynı döneme ait farklı kaynakların aracılığıyla birtakım sonuçlara ulaşmamızı sağlamıştır.

Başta Mentеше Sancağı ve bağlı kazalardaki gayrimüslim erkek nüfusunun tespit etmemizi ve bölgede yaşanan göç durumlarının incelenmesiyle yaşanan demografik durum ve ayrıca sayımda geçen kişilerin söz konusu coğrafi bölgede hayvanat ve arazi sayımıyla bölgenin ekonomik tespitine imkân vermiştir.

Cizyede vergiye tabi kişilerin yaş oranları ve namzet olan kişilerin yaş aralıklarını tespit ettik. Hane sahibi ve cizye mükellefi kişilerin eşkâllerine de değindik.

BOA.'dan temin ettiğimiz H.1247 yılına ait icmal defterinde ve aynı döneme denk gelen yazılmış temettuat defterlerinde Mentеше sancağı ve bağlı kazalarda yaşayan gayrimüslim erkeklerin bağlı olduğu cemaatlerin (Ermeni, Yahudi, Rum) nüfus oranlarını tespit ettik.

Bu alanda yapılmış -aynı dönem- diğer çalışmaların incelenmesi sonucunda; askerlik için uygun görülen yaş aralığı ve vergiye tabi tutulan veyahut tutulmayan kişilerin engel durumları, bölgede hangi cemaatlerin mesleki seçimle ilgili olduklarını BOA'dan temin ettiğimiz kaynakların üzerinde yapılan çalışmalar ile çalışmamıza dahil ettiğimiz defterlerde sayfa aralarındaki kayıp oluşu da düşünülerek, geriye dönük sağlıklı bilgiler konulmuştur.

KAYNAKÇA

ARŞİV BELGELERİ:

T.C Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başbakanlık (BOA) (İstanbul):

Nüfus Defteri (Nfs.d) no: 3122.

Temettuat Defteri (ML.VRD.TMT.d) nr: 1634.

Temettuat Defteri (ML.VRD.TMT.d) nr: 1778.

Temettuat Defteri (ML.VRD.TMT.d) nr: 2265.

Temettuat Defteri (ML.VRD.TMT.d) nr: 2382.

Temettuat Defteri (ML.VRD.TMT.d) nr: 2601.

Temettuat Defteri (ML.VRD.TMT.d) nr: 17559.

MODERN ÇALIŞMALAR:

Barkan, Ö. L. (1941). Türkiye'de İmparatorluk Devirlerinin Büyük Nüfus ve Arazi Tahrirlerinin Hakana Mahsus İstatistik Defterleri. (Haz. Hüseyin Özdeğer), *Osmanlı Devleti'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi-Tetkikler, I*.

Benlikol S. Müftüoğlu H. (2000) *Yeni Vergi Sisteminin Değerlendirilmesi 1998*, İstanbul: İstanbul Ticaret Odası.

Develioğlu F. (1997). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*. Ankara: Aydın Kitapevi Yayınları.

Elibol, N. (2007). Osmanlı İmparatorluğunda Nüfus Meselesi ve Demografi Araştırmaları, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisat ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12 (2), 135-160.

Erkal M. (1993). Cizye, *TDVİA*, C.8, 42-45.

Erpolat M. S. (2004). Cizye Defterlerinin Sosyal ve İktisadi Tarih Araştırmaları Açısından Önemi: Diyarbakır Örneği, *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, (4), 189-204.

Güneş M. (Kış 2014). Osmanlı Dönemi Nüfus Sayımları ve Bu Sayımları İçeren Kayıtların Tahlili. *Akademik Bakış Dergisi*, 8(15), 221-240.

İnalçık H. (1993). Cizye, *TDVİA*. C.8, Ankara: 45-48.

Karal E. Z. (1943). *Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831*. Ankara: Devlet İstatistikleri Enstitüsü.

Kocaoğlu B. (2016). Osmanlı'da Cizye Vergisi ve İtfaiye Çalışmaları, *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10 (2) 155-167.

Koçak Z. ve Taşkıran H. (2014). Adilcevaz Kazasının İlk Nüfus Sayımı (30 Rebiyülevvel 1252/15 Temmuz 1836), *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*. (3)4. 718-738.

Koçak Z. ve Taşkıran H. (Mart 2014). 2793 Numaralı Ahlat Kazası Müslim Nüfus Defteri (30 Rebiyülevvel 1252/15 Temmuz 1836'nin Tanıtım ve Değerlendirilmesi. *Tarih Okulu Dergisi*. (7) XVII, 421-442.

Kodal T. (2009). Türkiye Cumhuriyeti'nin İlk Genel Nüfus Sayımında Çorum Vilayetinin Nüfus Özellikleri, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(1). 233-259.

Kartal K. ve Uysal M.A. (2018). Cizye Defterlerine Göre 19. Yüzyıl Ortalarında Diyarbakır'da Yaşayan Gayrimüslimlerin Demografik ve İktisadi Yapısı Üzerine Bir Değerlendirme. (Edt: İbrahim Özcoşar, Ali Karakaş vd.) *Osmanlıdan Günümüze Diyarbakır*, Ensar Yayınları, İstanbul: 223-256.

Kartal, K. (Eylül 2017). 1848/1849 (1264) Tarihli Cizye Defterine Göre Kayseri'deki Rum Ve Ermeni Nüfus'un Sosyo-Ekonomik Yapısı. *Kesit Akademi Dergisi*, (9). 446-468.

Kartal, K. (Ekim 2019). 1840-1850 Tarihlerini Kapsayan Balıkesir Ve Bigadiç Kazası Cizye Defterlerinin Tanıtımı ve Tahlili. *Milli Mücadele'nin 100. Yılında Kuva-yı Milliye Şehri Balıkesir Uluslararası Sempozyumu 19-22 Balıkesir*.

Kütükoğlu, M.S. (2010). *Menteşe Sancağı 1830 (Nüfus ve Toplum Yapısı)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınevi.

Özcoşar İ. Ve Güneş H. H. (2006). Osmanlı Devleti'nde Cizye ve 19.yüzyıla ait bir cizye Defteri: Cizre Sancağı'nın Cizye Defteri (Cizye Defter Numarası: 375). *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*. 5(15), 159-179.

Şener, A. (1990). *Tanzimat Dönemi Osmanlı Vergi Sistemi*. İstanbul: İşaret Yayınevi.